

IESKATS KRIMINĀLLIKUMA VISPĀRĪGĀS DAĻAS ATTĪSTĪBAS PROCESĀ

AN INSIGHT INTO EVOLUTION OF THE GENERAL PART OF CRIMINAL LAW

Uldis Krastiņš, *Dr. habil. iur.*

Latvijas Universitātes emeritētais profesors

Summary

The article provides an analysis of several amendments to Chapter II “Criminal Offences” of the General Part of the Criminal Law, which were introduced since its entry into force on 1 April 1999. The article shows the necessity, the process of formation, as well as substantiation of the legal norms, based on the psychological concept approach which is laid down in Section 8 paragraph two of the Criminal Law.

Atslēgvārdi: Krimināllikums, Vispārīgā daļa, noziedzīgs nodarījums, vaina, psiholoģiskā koncepcija

Keywords: Criminal Law, General Part, criminal offence, guilt, psychological concept

Ievads

1998. gada 17. jūnijā Saeima pieņēma Krimināllikumu. Šogad kopš šī nozīmīgā notikuma aprit 25 gadi. Šī raksta mērķis ir parādīt un analizēt Krimināllikuma Vispārīgās daļas II nodaļas “Noziedzīgs nodarījums” vairāku normu grozījumu virzību un satura izmaiņas, kas izdarītas pēc šā likuma stāšanās spēkā 1999. gada 1. aprīlī, un to veikt, balstoties uz vainas psiholoģiskās koncepcijas nostādņēm.

1. nodaļa. Vainas psiholoģiskās koncepcijas izpratne Krimināltiesībās

Katras valsts viens no krimināltiesību pamatjautājumiem ir noziedzīgu nodarījumu izdarījušās personas vaina, ar ko krimināltiesībās saprotam fiziskas personas psihisko attieksmi nodoma vai neuzmanības formā pret viņas izdarīto prettiesisko darbību vai pieļauto bezdarbību un ar to cēloņsakarīgi saistītajām kaitīgajām sekām.¹

¹ Krastiņš U., Liholaja V., Niedre A. Krimināltiesības. Vispārīgā daļa. Trešais papildinātais izdevums. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2008, 154. lpp.

Izanalizējot Krimināllikuma (turpmāk arī – KL) Vispārīgās daļas 9. un 10. panta saturu, redzam, ka abas vainas formas ir saistītas tikai ar personas psihisko attieksmi pret noziedzīgo nodarījumu izdarījušās personas darbību vai bezdarbību un kaitīgajām sekām, ja tās paredzētas konkrēta noziedzīgā nodarījuma pazīmju skaitā.

Prettiesiska darbība vai bezdarbība ir katra noziedzīga nodarījuma obligāta pamatpazīme. Tas nozīmē, ka ārpus vainas formu un atsevišķu to veidu formulējumiem paliek personas izdarītā noziedzīgā nodarījuma vairākas, arī obligātas, pazīmes, kas var būt Krimināllikumā paredzētas kā konkrētā noziedzīgā nodarījuma sastāva pazīmes. Tās krimināltiesībās tiek dēvētas par papildpazīmēm. Tādas pazīmes, piemēram, ir nodarījuma izdarīšanas vieta, laiks, veids, īpaša situācija, rīki un līdzekļi, cietušais u. c.

Vainīgā psihiskā attieksme jāvērtē arī pret šāda rakstura noziedzīga nodarījuma obligātajām pazīmēm. Tādu pienākumu uzliek Krimināllikuma 8. panta otrajā daļā noteiktais, ka, nosakot vainas formu, jākonstatē šīs personas psihiskā attieksme pret noziedzīgā nodarījuma objektīvajām pazīmēm.²

Nedaudz par jēdzienu “objektīvās pazīmes”, jo tā izpratne juristu uzskatos ne vienmēr tiek pausta viennozīmīgi. Tiek runāts, ka ar objektīvajām pazīmēm jāsaprot noziedzīga nodarījuma objektīvās puses pazīmes. Manuprāt, tik viennozīmīgi to nevar teikt.

Pirmkārt, KL 8. panta otrajā daļā tā nav pateikts. Ar vārdu “objektīvs” kā īpašības vārdu latviešu valodā saprot objektīvo realitāti, tādu, kas atbilst īstenībai, patiesi.³

Otrkārt, ne visas noziedzīga nodarījuma sastāva pazīmes, kurām ir objektīvs raksturs, attiecas uz nodarījuma objektīvo pusi. Piemēram, noziedzīga nodarījuma subjekts krimināltiesību teorijā tiek pieskaitīts pie nodarījuma subjektīvās puses pazīmēm, kaut gan nodarījuma subjekts ir objektīva būtne un viņai piemitošās īpašības, t. sk. vecums, arī ir objektīvi esošs. Tāpat objektīvs raksturs ir noziedzīgā nodarījumā cietušā vecumam.

Turpmāk par to, kas izriet no Krimināllikuma 8. panta otrajā daļā teiktā. Personas vaina noziedzīgā nodarījumā un konkrētu noziedzīgu nodarījumu izdarījušās personas psihiskā attieksme pret nodarījuma atsevišķām pazīmēm nav identiski jēdzieni.

Vainas (nodoms, neuzmanība) jēdzienā ir runa par personas psihisko attieksmi pret prettiesisko darbību vai bezdarbību un tās izraisītajām kaitīgajām sekām, bet personas psihiskā attieksme pret nodarījuma papildpazīmēm, piemēram, nodarījuma izdarīšanas veidu (slepkavība, ja tā izdarīta vairāku personu dzīvībai bīstamā veidā – KL 117. panta 3. punkts), norāda uz izdarītās darbības vai pieļautās bezdarbības raksturu un paaugstinātu kaitīgumu.

Iepriekš teiktais nozīmē to, ka Krimināllikuma normā ietvertās noziedzīga nodarījuma papildpazīmes kalpo, lai pilnīgāk atklātu vainīgās personas izdarītās darbības vai bezdarbības saturu un līdz ar to – nodarījuma kaitīgumu, atbilstoši kuram likumdevējs paredzējis krimināltiesiskos ietekmēšanas līdzekļus.

Lai parādītu vainas kā personas psihiskās attieksmes izpausmi pret viņas izdarīto kaitīgo darbību vai pieļauto bezdarbību un tās psihisko attieksmi pret nodarījuma papildpazīmēm apvienojošo nozīmi, krimināltiesību teorijā pastāv tāds jēdziens kā

² Par Krimināllikuma spēkā stāšanās un piemērošanas kārtību: LV likums. Pieņemts 15.10.1998. [14.03.2023.].

³ Latviešu valodas vārdnīca. A-Ž. Rīga: Avots, 1987, 552. lpp.

“noziedzīga nodarījuma subjektīvā puse”; tā ir noziedzīgu nodarījumu izdarījušās personas (nodarījuma subjekta) psihiskā darbība, kas tieši saistīta ar viņas reāli izdarīto (nodarījuma objektīvajām pazīmēm), un tā apvieno vienotā veselā personas psihiskās darbības intelektuālos un gribas procesus virzībā uz noziedzīgā nodarījuma izdarīšanu. Noziedzīga nodarījuma subjektīvā puse atspoguļo saistību starp personas apziņu un gribu un viņas izdarīto nodarījumu.⁴

Tomēr, ievērojot personas izdarītā noziedzīgā nodarījuma objektīvo pazīmju faktiskās atšķirības, arī viņas psihiskā darbība attiecībā pret tām nav vienāda: pret darbību vai bezdarbību un attiecīgi kaitīgajām sekām tā izpaužas divās vainas formās – nodomā vai neuzmanībā (KL 9. un 10. pants), bet pret objektīvajām papildpazīmēm – kā personas psihiskā attieksme zināšanas, apzināšanās un apzināta pieļāvuma veidā. Tādas nostādnes pamatā ir Krimināllikuma 8. pantā otrajā daļā iekļautie nosacījumi.

Zināšana krimināltiesiskā ziņā ir cilvēka psihiskās darbības augstākā pakāpe, kas nepārprotami liecina par viņa izpratni par kāda reālā apstākļa esamību tam inkriminētajā noziedzīgajā nodarījumā.

Savas darbības vai bezdarbības (rīcības) apzināšanās nozīmē to, ka fiziska persona noziedzīga nodarījuma izdarīšanas laikā, balstoties uz dzīves pieredzi, izglītību, profesionālajām iemaņām, intelektuālo līmeni un citām īpašībām, saprot sava nodarījuma faktiskos apstākļus un to, ka viņas rīcība apdraud citas personas likumīgās intereses vai nodara tām reālu kaitējumu.

Apzināts pieļāvums ir tāda fiziskas personas psihiskā darbība, kad viņa apzinās to, ka kāds apstāklis saistībā ar viņas reālo rīcību noteiktos apstākļos ir bijis iespējams, ka tas ir varbūtējs.

Krimināllikuma 8. panta otrās daļas reglamentētie nosacījumi, ka, nosakot noziedzīgo nodarījumu izdarījušās personas vainas formu, jākonstatē šīs personas psihiskā attieksme pret noziedzīgā nodarījuma objektīvajām pazīmēm, balstās uz krimināltiesību teorijā izstrādātajām vainas psiholoģiskās koncepcijas teorētiskajām nostādnēm.

Vainas psiholoģiskā koncepcija uzsvāru liek uz personas iekšējo, subjektīvo attieksmi pret viņas izdarīto nodarījumu, tā kaitīgajām sekām un citiem juridiski nozīmīgiem apstākļiem atšķirībā no vainas vērtējuma koncepcijas aspektā (normatīvā, ētiskā), kuras pamatā ir nosacījums, ka personas vainu par izdarīto noziegumu izvērtē tiesa un izsaka to kā personas negatīvas uzvedības nosodījumu.⁵

Atzīmēšu, ka Latvijas krimināltiesību attīstības vēsturē vainas psiholoģiskās koncepcijas nosacījumi līdz šim nevienā no Latvijas teritorijā spēkā bijušajiem krimināllikumiem nav bijuši formulēti līdz pat brīdim, kad tie tika iekļauti Saeimas 1998. gada 17. jūnijā pieņemtā Krimināllikuma 8. panta otrajā daļā, kas spēkā no 1999. gada 1. aprīļa.

⁴ Vairāk sk.: Krastiņš U., Liholaja V., Niedre A. 2008, 151. lpp.

⁵ Vairāk sk.: Krastiņš U. Vainas psiholoģiskā koncepcija Krimināllikumā. Jurista Vārds, 2020, Nr. 11; Лунеев В. В. Проблемы субъективной стороны преступления. В кн.: Уголовное право. Актуальные проблемы теории и практики: сборник очерков. Под. ред. Лунеева В. В. М.: Юрайт, 2010, с. 155–156.

2. nodaļa. Grozījumi Krimināllikumā atbilstoši vainas psiholoģiskās koncepcijas nostādnēm

Turpmākais Krimināllikuma grozījumu pārskats un analīze tiks balstīta uz vainas psiholoģiskās koncepcijas nostādnēm un regulējumu šajā likumā.

Krimināllikuma Sevišķajā daļā, jau to pieņemot, tika formulēta virkne noziedzīgu nodarījumu sastāvu, kuros paredzētie nodarījumi tika atzīti par pabeigtiem līdz ar prettiesiskās darbības izdarīšanu vai bezdarbības pieļāvumu (pieļaušanu) neatkarīgi no kaitīgo seku iestāšanās tās rezultātā. Tāda rakstura noziedzīgus nodarījumus krimināltiesībās dēvē par formāla sastāva noziedzīgiem nodarījumiem.

Ministru kabinets 2009. gada 9. janvārī pieņēma Kriminālsodu politikas koncepciju,⁶ uz kuras pamata Tieslietu ministrija izstrādāja likuma projektu par grozījumiem Krimināllikumā, kurā bija paredzēti galvenokārt papildinājumi, kas attiecās uz kriminālsodu sistēmu un to piemērošanu.

Tā kā šajā projektā tika ierosināti Krimināllikuma grozījumi, kas attiecās ne tikai uz kriminālsodu, bet arī uz dažiem citiem Krimināllikuma Vispārīgās daļas normu regulējumiem, piemēram, uz noziedzīgu nodarījumu atkārtotību, tika ierosināts pievērsties vainas un ar to saistītajiem jautājumiem, kas nebija atrisināti, pieņemot šo likumu.

Viens no tādiem bija risinājums par vainas formu formāla sastāva noziedzīgos nodarījumos.

1998. gada 17. jūnijā Saeimas pieņemtā Krimināllikuma 9. pantā sākotnēji bija formulēts nodoma jēdziens: "Noziedzīgais nodarījums atzīstams par izdarītu ar nodomu (tieši), ja persona, kas to izdarījusi, ir paredzējusi nodarījuma sekas un vēlējusies tās (tiešs nodoms) vai, kaut arī šīs sekas nav vēlējusies, tomēr apzināti pieļāvusi to iestāšanos (netiešs nodoms)."

Tāpat nodoms kā noziedzīgu nodarījumu izdarījušās personas vainas forma, tāpat kā neuzmanība (KL 10. pants), tika attiecināts tikai uz noziedzīgiem nodarījumiem, kuri izraisījuši kaitīgās sekas un kuri krimināltiesību teorijā tika klasificēti kā materiāla sastāva nodarījumi.

Republikas juristu vidū izvērsās plaša diskusija par noziedzīga nodarījuma seku izpratni krimināltiesībās. Uzvarēja materiālais viedoklis,⁷ un Tieslietu ministrijas ierosinātajā Krimināllikuma grozījumu projektā tika paredzēts tieša nodoma risinājums (KL 9. panta otrajā daļā), kas attiecināms gan uz materiāla, gan formāla sastāva noziedzīgiem nodarījumiem, proti: "Noziedzīgs nodarījums atzīstams par izdarītu ar tiešu nodomu, ja persona apzinājusies savas darbības vai bezdarbības kaitīgumu un to apzināti veikusi vai pieļāvusi vai arī apzinājusies savas darbības vai bezdarbības kaitīgumu, paredzējusi nodarījuma kaitīgās sekas un vēlējusies to iestāšanos."⁸

Ar vainas psiholoģiskās koncepcijas nostādnēm bija saistīti vēl vismaz divi Krimināllikumā risināmi vainas institūta jautājumi.

⁶ Kriminālsodu politikas koncepcija. Ministru kabineta 2009. gada 9. janvāra rīkojums Nr. 6, <https://likumi.lv/ta/id/186355-par-kriminal sodu-politikas-koncepciju> [aplūkots 14.03.2023.].

⁷ Vairāk sk.: Krastiņš U. Prettiesiska nodarījuma kaitīgo seku divējādā nozīme. Jurista Vārds, 2015, Nr. 33.

⁸ Krimināllikums: LV likums. Pieņemts 17.06.1998. [13.12.2012.].

Krimināllikuma pieņemšanas brīža redakcijā bija iekļauts 25. pants, kas saturēja krimināltiesību svarīgu jēdzienu – noziedzīgu nodarījumu atkārtotību kā vienu no noziedzīgo nodarījumu daudzējādības veidiem (KL 24. panta pirmā daļa).

Krimināllikuma 25. panta pirmajā daļā bija pateikts, ka noziedzīgu nodarījumu atkārtotība ir tad, kad viena persona izdara divus vai vairākus noziedzīgus nodarījumus, kas paredzēti vienā un tajā pašā šā likuma pantā, vai arī divus vai vairākus noziedzīgus nodarījumus, kas paredzēti dažādos šā likuma pantos, ja atbildība par šādu atkārtotību paredzēta šajā likumā.

It kā jau pateikts pietiekami skaidri. Taču likuma piemērošanas praktiskais risinājums konkrētos gadījumos izraisīja neizpratni un bija pretrunā ar vairākām krimināltiesību teorijas nostādnēm.

Pirmkārt, Krimināllikuma 24. panta otrajā daļā bija pateikts, ka atkārtotību neveido noziedzīgs nodarījums, par kuru noņemta vai dzēsta sodāmība likumā noteiktajā kārtībā. Teiktais nozīmē to, ka atkārtotību veido arī noziedzīgs nodarījums, par kuru persona bijusi notiesāta, sodu izcietusi, bet sodāmība par to vēl nav dzēsta vai noņemta likumā noteiktajā kārtībā, kad persona izdarījusi jaunu noziedzīgu nodarījumu KL 25. pantā paredzētajā veidā.

Tāds atkārtotības nosacījums tika stingri ievērots, jo bija nostiprināts vairākos Augstākās tiesas plēnuma lēmumos⁹ un tiesu nolēmumos konkrētās krimināllietās, kaut gan tas bija pretrunā ar krimināltiesībās atzīto *non bis in idem* principu, kas aizliedz personu sodīt divas reizes par vienu un to pašu noziedzīgo nodarījumu.

Risinot noziedzīgu nodarījumu atkārtotības kvalifikāciju, tiesu praksē *non bis in idem* princips tika pārkāpts arī tādos gadījumos, kad atkārtotību veidoja noziedzīgi nodarījumi, no kuriem viens bija smagāks, piemēram, laupīšana (KL 176. pants), bet otrs – zādzība – vieglāk sodāms (KL 175. pants), to kvalificēja atbilstoši atkārtotības pazīmei. Tā kā krimināltiesībās, kvalificējot vairākus noziedzīgus nodarījumus, nav atļauts aptvert smagāko ar vieglāko (konkrētajā gadījumā laupīšanu ar zādzību saskaņā ar atkārtotības pazīmi), tad personu notiesāja atbilstoši reālās kopības nosacījumiem (KL 26. pants), kaut gan, notiesājot personu par divu pastāvīgu noziedzīgu nodarījumu izdarīšanu, abās apsūdzībās tika inkriminēta laupīšana.

Vairāku noziedzīgu nodarījumu kā vienota noziedzīga nodarījuma kvalifikācija saskaņā ar atkārtotības pazīmi kavēja realizēt soda individualizācijas principu par katru izdarīto nodarījumu.

Faktiski varēja veidoties situācija, kad, piemēram, par vairāku vienas personas izdarītu tādu pašu noziedzīgu nodarījumu (zādzību) tiesa nosaka vienu sodu, kaut gan katra atsevišķā nodarījuma izdarīšanas faktiskie apstākļi ir atšķirīgi, un arī cietušie varēja nebūt vieni un tie paši.

Noziedzīgu nodarījumu atkārtotības institūts daļēji ietvēra arī krimināltiesisko recidīvu un noziedzīgu nodarījumu reālo kopību, kas kavēja šo krimināltiesību institūtu konsekventu realizāciju praksē.¹⁰

⁹ Piem., Latvijas Republikas Augstākās tiesas plēnuma 14.12.2001. lēmuma “Likuma piemērošana krimināllietās par svešas mantas nolaupīšanu” Nr. 3, 7.1. punkts. Grām.: Krastiņš U. Augstākās tiesas plēnuma lēmumu krimināltiesību jautājumos apkopojums ar komentāriem mūsdienu skatījumā. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2021, 156. lpp.

¹⁰ Vairāk sk.: Krastiņš U. Noziedzīgu nodarījumu sastāvs un nodarījuma kvalifikācija. Teorētiskie aspekti. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2014, 322.–326. lpp.

Lai novērstu iepriekš minēto situāciju, ar 2012. gada 13. decembra likumu, kas spēkā no 01.04.2013.,¹¹ no Krimināllikuma tika izslēgta noziedzīgu nodarījumu atkārtotība (KL 25. pants) gan kā krimināltiesību Vispārīgās daļas institūts (daudzējādības veids – KL 24. pants), gan kā konkrētu noziedzīgu nodarījumu kvalificējoša pazīme no Sevišķās daļas.

Ar iepriekš minēto 2012. gada 13. decembra likumu *non bis in idem* princips normatīvi tika nostiprināts Krimināllikuma 1. panta piektajā daļā.

Attiecīgi tika papildināti: Krimināllikuma 23. pants (Atsevišķs (vienots) noziedzīgs nodarījums), kas attiecās uz vienotu turpinātu noziedzīgu nodarījumu, 26. pants (Noziedzīgu nodarījumu kopība) – par nodarījumu reālo kopību un 27. pants (Noziedzīgu nodarījumu recidīvs) – par vainas formu iepriekš izdarītajam noziedzīgajam nodarījumam.

Izmaiņas Krimināllikuma iepriekš minētajos pantos noziedzīgu nodarījumu atkārtotības institūtu pilnīgi aizstāja ar precīzu noziedzīgu nodarījumu reālās kopības un attiecīgos gadījumos – ar vienota turpināta noziedzīga nodarījuma regulējumu.

3. nodaļa. Vainas forma salikta sastāva noziedzīgos nodarījumos

Jau pirmajos desmit gados pēc Krimināllikuma spēkā stāšanās izveidojās situācija, kad lielā skaitā Sevišķās daļas normās tika formulēti noziedzīgu nodarījumu sastāvi, kuros paredzētie noziedzīgie nodarījumi tiek saistīti ar smagām sekām vai būtiska kaitējuma rašanos.

Tādās normās joprojām ir formulēti noziedzīgie nodarījumi, kas krimināltiesību teorijā tiek klasificēti kā salikta sastāva nodarījumi, kuri izpaužas kā personas prettiesiska darbība vai bezdarbība, kas cēloņsakarīgi ir izraisījusi kaitīgās sekas, smagu seku vai būtiska kaitējuma veidā.¹²

Salikta sastāva noziedzīgu nodarījumu kvalifikācijas problēmas radās gadījumos, kad personas psihiskā attieksme saistībā ar viņas faktisko rīcību – darbību vai bezdarbību – bijusi tiša, bet pret tās izraisītajām kaitīgajām sekām atšķirīga – neuzmanības formā. Atbilstoši vainas psiholoģiskās koncepcijas nostādnēm, kas savu nostiprinājumu bija atradusi Krimināllikuma 8. panta otrajā daļā, vajadzēja konstatēt šīs personas psihisko attieksmi pret noziedzīgā nodarījuma visām objektīvajām pazīmēm.

Tik tālu par salikta sastāva noziedzīgiem nodarījumiem bija it kā skaidrs, bet krimināltiesībās un likuma praktiskajā risinājumā vienota viedokļa par to, ar kādu vainas formu tādi noziedzīgi nodarījumi kopumā izdarīti, nebija.

Krimināllikuma 8. panta pirmajā daļā nepārprotami bija pateikts, ka par vainīgu noziedzīgā nodarījumā atzīstama tikai persona, kas to izdarījusi ar nodomu (tīši) vai aiz neuzmanības.

Tātad Krimināllikumā ir skaidri pateikts, ka personas, kas izdarījusi konkrētu noziedzīgu nodarījumu, vaina var izpausties tikai nodoma vai neuzmanības formā. Vēl kāda cita vainas forma noziedzīgā nodarījumā šajā likumā nav paredzēta.

¹¹ Grozījumi Krimināllikumā: LV likums. Pieņemts 13.12.2012. [14.03.2023.].

¹² Par smagām sekām un būtisku kaitējumu sk.: Par Krimināllikuma spēkā stāšanās un piemērošanas kārtību 23. un 24. pantā: LV likums. Pieņemts 15.10.1998. [14.03.2023.].

Bez tā bija jāņem vērā, ka Krimināllikuma 9. un 10. pantā iekļautas šo divu vainas formu un attiecīgi to divu veidu galvenās pazīmes, kuras obligāti tiek saistītas vienīgi ar tās prettiesisko faktisko darbību vai bezdarbību un kaitīgajām sekām, ja tās iekļautas konkrētā noziedzīgā nodarījuma objektīvo pazīmju skaitā; pārējo pazīmju esamība ņemama vērā tikai saistībā ar Krimināllikuma 8. panta otrās daļas nosacījumiem, par ko jau bija pateikts iepriekš.

Bija radusies situācija, kad lielā skaitā Krimināllikuma Sevišķajā daļā paredzētu noziedzīgu nodarījumu nav reglamentēta vainas forma, bet tādu normu praktiskajā lietojumā nebija vienotas prakses.

Nebija strīda par to, ka, piemēram, Krimināllikuma 125. panta trešajā daļā paredzētais salikta sastāva noziedzīgs nodarījums, kas realizējies kā tīša smaga miesas bojājuma nodarīšana, kas vainīgā neuzmanības dēļ bijis par iemeslu cietušā nāvei, atzīstams par tīšu noziedzīgu nodarījumu. Turpretī apzināta darbība vai pieļautā bezdarbība, ar kuru pārkāpti ceļu satiksmes noteikumi un kura izraisījusi cietušā nāvi vai radījusi smagus miesas bojājumus (KL 260. panta 3. daļa (pašreizējā redakcijā – otrā daļa)), atzīstama par izdarītu aiz neuzmanības.

Kad Tieslietu ministrijas Krimināllikuma pastāvīgajā darba grupā sakarā ar Ministru kabineta 2009. gada 9. janvāra “Kriminālsodu politikas koncepcijas” nostādņēm bija izstrādāts apjomīgs Krimināllikuma grozījumu projekts, tika aktualizēts jautājums par vainas formu salikta sastāva noziedzīgos nodarījumus.

Apspriešanai tika virzīts Latvijas Universitātes Juridiskās fakultātes Krimināltiesisko zinātņu katedras krimināltiesību docētāju ierosinājums – Krimināllikuma Vispārīgajā daļā jāiekļauj norma, kurā būtu pateikts, ka noziedzīgs nodarījums, kuru veido ar nodomu (tīši) izdarīta darbība vai bezdarbība, bet kaitīgās sekas iestājušās aiz neuzmanības, kopumā uzskatāms par izdarītu ar nodomu.

LU Juridiskās fakultātes Krimināltiesisko zinātņu katedras docētāju ierosinājums balstījās uz vairāku Eiropas valstu krimināllikumos atrodamo vainas jautājuma regulējumu salikta sastāva noziegumos. Darba grupā ierosinātajam risinājumam atbilstošas normas bija atrodamas Vācijas Federatīvās Republikas Sodu likuma (Kriminālkodeksā) 11. paragrāfa otrajā daļā, Igaunijas Sodu kodeksa 15. panta otrajā daļā, Moldovas Republikas Kriminālkodeksa 19. pantā un Krievijas Federācijas Kriminālkodeksa 27. pantā.¹³

Krimināllikuma grozījumu projektā ierosinātais vainas risinājums salikta sastāva noziedzīgos nodarījumus tika noformulēts atsevišķā normā un kļuva par plašu apspriešanas priekšmetu ne vien Tieslietu ministrijas darba grupā, bet arī juridiskajās publikācijās.

Galvenais pretestības moments ierosinātajam grozījumam tika saistīts ar Krimināllikuma 260. pantu, kurā paredzēta detalizēta atbildība par ceļu satiksmes noteikumu pārkāpšanu, ja darbība vai bezdarbība izraisījusi kaitīgās sekas – cietušā nāvi vai miesas bojājumus, atsaucoties uz izveidojušos tiesu praksi, esošām un iespējamām situācijām ceļu satiksmē, no kurām transportlīdzekļa vadītājs bieži vien nav varējis izvairīties, aizmirstot vai noklusējot, ka Krimināllikuma 10. panta ceturtajā daļā (Noziedzīga nodarījuma izdarīšana aiz neuzmanības) pateikts, ka

¹³ Vairāk sk.: Krastiņš U. Krimināltiesību teorija un prakse. Viedokļi. Problēmas. Risinājumi (2015–2017). Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2018, 86. lpp.

šajā likumā paredzētais nodarījums nav krimināli sodāms, ja persona neparedzēja, tai nevajadzēja un tā nevarēja paredzēt savas darbības vai bezdarbības kaitīgo seku iestāšanās iespēju.

Tātad runa nav pat par tādu personas psihiskās darbības veidu attiecībā pret kaitīgajām sekām kā apzināta pieļaušana, kas nozīmē, ka tādā gadījumā personas rīcībā vainas nav vispār.

Savu iebildumu pamatojumam tika piemeklēti vēl citi argumenti, kā, piemēram, ka pirms krimināltiesiskā vainas jautājuma risinājuma salikta sastāva noziedzīgos nodarījumos jāsakārto vainas jautājums administratīvajās tiesībās, kā arī darba tiesiskajās attiecībās sakarā ar amatu un profesiju aizliegumiem personām, kuras notiesātas par tišiem noziedzīgiem nodarījumiem.¹⁴

Te vietā atzīmēt, ka jau tajā laikā, tāpat kā vēlākajos gados, kad disputs par vainas jautājumu risinājumu salikta sastāva noziedzīgos nodarījumos tika turpināts juridiskajā literatūrā, jautājums par krimināltiesisko regulējumu netika risināts, kaut arī tika atzīts, ka problēma pastāv un lielākā daļa jautājumu par grozījumu saskaņotību ar citām tiesību nozarēm bija atrisināti.¹⁵

Arī citādu problēmas risinājumu valsts vadošās tiesībaizsardzības institūcijas nekad nav ierosinājušas.

Bez ievēribas palikusi arī doma, ka strīdu par vainas formu noziegumā, kas paredzēts KL 260. pantā, varētu atrisināt, sadalot atbildību atkarībā no darbības vai bezdarbības, ar ko pārkāpti ceļu satiksmes noteikumi, kaitīguma smaguma, kā tas izdarīts Vācijas Federatīvās Republikas Sodu likumā (315.c paragrāfa otrā daļa un 222. un 229. paragrāfs) un arī Latvijas 1933. gada Sodu likumā (399. un 437. pants).¹⁶

Un tā vienotu viedokli par vainas formu salikta sastāva noziedzīgos nodarījumos Tieslietu ministrijas Krimināllikuma pastāvīgajā darba grupā neizdevās panākt. Tomēr ierosinātais grozījums tā sākotnējā redakcijā kopējā Grozījumu Krimināllikumā projekta paketē saskaņā ar Ministru kabineta 2014. gada 23. decembra lēmumu tika nodots izskatīšanai Saeimas Juridiskajā komisijā.

Arī šajā institūcijā nekas nemainījās: Ģenerālprokuratūras un Iekšlietu ministrijas viedoklis palika iepriekšējais, un Saeimas Juridiskā komisija 2015. gada 28. janvārī ar nelielu balsu pārsvaru nolēma priekšlikumu par īpašas normas iekļaušanu Krimināllikuma Vispārīgajā daļā, kurā būtu atrisināts jautājums par vainas formu salikta sastāva noziedzīgā nodarījumā, izskatīšanai Saeimas plenārsēdē nevirzīt.

Tā vietā Saeimas Juridiskā komisija uzņēmās iniciatīvu izstrādāt Krimināllikuma grozījumu projektu, saskaņā ar kuru no Krimināllikuma 260. panta ierosinātu īpaši atsevišķā Sevišķās daļas pantā nodalīt atbildību par darbību, kas izpaudusies transportlīdzekļa vadīšanā apreibinošu vielu ietekmē. Tas tika realizēts. Ar Saeimas 2015. gada 29. oktobra likumu (spēkā no 03.12.2015.)¹⁷ Krimināllikuma Sevišķajā daļā tika iekļauts 262. pants jaunā redakcijā, kurā paredzēta atbildība par transportlīdzekļa vadīšanu alkohola, narkotisko, psihotropo, toksisko vai citu vielu ietekmē.

¹⁴ Vairāk sk.: Krastiņš U. Krimināltiesību teorija un prakse. Viedokļi. Problēmas. Risinājumi (2015–2017). Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2018, 172.–190. lpp.

¹⁵ Vairāk sk.: Krastiņš U. Krimināltiesību teorija un prakse, 172.–190. lpp.

¹⁶ Krastiņš U. Atgriezoties pie Krimināllikuma 260. panta, bet ne tikai... Jurista Vārds, 2017, Nr. 18.

¹⁷ Grozījumi Krimināllikumā: LV likums. Pieņemts 29.10.2015. [14.03.2023.].

Tādējādi tika noteikts, ka Krimināllikuma 262. pantā paredzētais noziedzīgais nodarījums tiek izdarīts tīši (ar nodomu), bet 260. pantā – par tādu pašu seku radīšanu, arī pārkāpjot ceļu satiksmes noteikumus, vainas forma paliek tiesu praksē īstenotā – neuzmanība. Tas nozīmē, ka šis likuma grozījums nekādā mērā neatrisināja problēmu par vainas formu salikta sastāva noziedzīgos nodarījumos.¹⁸

Tiesu prakse palika nemainīga. Konkrētās lietās tiesas savos nolēmumos vainas pamatošanā, notiesājot personas saskaņā ar KL 260. pantu, dažādi argumentē savu viedokli, bet nemainīgi tiek pausta doma, ka tādi noziedzīgi nodarījumi izdarīti aiz neuzmanības vairumā gadījumu tāpēc, ka kaitīgās sekas iestājušās aiz neuzmanības.¹⁹

Augstākā tiesa, izskatot krimināllietas kasācijas kārtībā lietas, kurās personas notiesātas saskaņā ar KL 260. pantu, jautājumā par vainas formu apstiprina tiesas nolemto, jo ne kasācijas protestā, ne cietušā sūdzībā netiek apstrīdēts tiesas nolēmums par vainas formu nodarījumā. Vismaz manā rīcībā tādu ziņu nav.

Atzīmēšanas vērts gan ir Augstākās tiesas Senāta Krimināllietu departamenta 2017. gada 15. februāra lēmumā Nr. SKK-24/2017 teiktais, ka darbība vai bezdarbība, ar kuru tiek pārkāpti ceļu satiksmes un transportlīdzekļu ekspluatācijas noteikumi, ir tīša, vainīgajam apzinoties savas darbības vai bezdarbības kaitīgumu.²⁰

Galvenokārt, ņemot vērā, ka katrā noziedzīgā nodarījumā vainas formas noteikšanā izšķirošā loma ir tieši personas prettiesiskajai darbībai vai pieļautajai bezdarbībai, bet cēloņsakarīgi radītās kaitīgās sekas ir izrietošas no tās, Krimināllikuma komentāru Otrās un Trešās daļas autori papildinātajos komentāru izdevumos pauž viedokli, ka vainas forma salikta sastāva noziedzīgos nodarījumos ir tīša, tas ir, tādi noziedzīgi nodarījumi tiek izdarīti ar nodomu, tajā skaitā arī prettiesiskie nodarījumi visu veidu transportā.²¹

Tātad vienots risinājums vainas jautājumā salikta sastāva noziedzīgos nodarījumos tā arī nav atrasts. Līdzšinējā pieredze rāda, ka to iespējams atrisināt vienīgi ar Krimināllikuma reglamentāciju.

Ņemot vērā, ka viens no galvenajiem momentiem, iebilstot pret īpašas normas iekļaušanu Krimināllikumā, kurā būtu atrisināts jautājums par vainas formu salikta sastāva noziedzīgos nodarījumos, arvien vēl ir Krimināllikuma 260. pantā paredzētā noziedzīgā nodarījuma vainas forma, ir jāatgriežas pie iespējamā risinājuma.

Šajā sakarībā ir vērts paskatīties, par ko ir runa Vācijas Federatīvās Republikas Sodu likuma (Kriminālkodeksa) 315.c paragrāfā “Ceļu kustības drošības noteikumu pārkāpšana”, kurā paredzēta atbildība personai, kas, piedaloties ceļu kustībā, vada transportlīdzekli, piemēram, sakarā ar alkoholisko dzērienu vai citu apreibinošu vielu lietošanu un citiem rupjiem kustības drošības noteikumu pārkāpumiem – kad transportlīdzekļa vadītājs neievēro citu tiesības braukt pirmajam, pieļauj apdzīšanas noteikumu pārkāpumu, pārkāpj gājēju pāreju šķērsošanas noteikumus, pārkāpj braukšanas ātrumu ceļa posmos ar samazinātu redzamību, krustojumos, ielās, uz

¹⁸ Judins A. Noziedzīgi nodarījumi pret satiksmes drošību: likuma piemērošanas aktualitātes. Jurista Vārds, 2016, Nr. 51.

¹⁹ Baumanis J. Krimināllikuma blanketajā normā paredzēta noziedzīga nodarījuma vainas forma. Jurista Vārds, 2020, Nr. 44.

²⁰ Augstākās tiesas Senāta Krimināllietu departamenta 15.02.2017. lēmums Nr. SKK/24/2017 lietā Nr. 11520037613, <https://manas.tiesas.lv/eTiesasMvc/lv/nolemumi> [aplūkots 14.03.2023.].

²¹ Krastiņš U., Liholaja V., Hamkova D. Krimināllikuma komentāri. Trešā daļa (XVIII–XXV nodaļa). Otrais papildinātais izdevums. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2019, 424.–463. lpp.

dzelzceļa pārbrauktuvēm. Atbildība tādos gadījumos netiek saistīta ar kaitīgo seku rašanos. Savukārt VFR Sodu likuma 222. un attiecīgi 229. paragrāfā paredzēta atbildība par dzīvības atņemšanu aiz neuzmanības un par miesas bojājumiem aiz neuzmanības.²²

Uzskatu, ka Krimināllikumā varētu paredzēt līdzīgu risinājumu atbilstoši Sevišķās daļas normu izvietojuma sistēmai: Krimināllikuma 260. pantā paredzēt atbildību par rupjiem ceļu satiksmes drošības noteikumu pārkāpumiem ar kaitīgajām sekām aiz neuzmanības kā speciālo salikta sastāva normu attiecībā pret vispārējām normām, kas paredz attiecīgi atbildību par nonāvēšanu aiz neuzmanības (KL 123. pants) vai miesas bojājumu aiz neuzmanības (KL 131. pants).²³

Jautājumu par to, kādi ceļu satiksmes negadījumi saistāmi ar rupjiem noteikumu pārkāpumiem, Krimināllikumā varētu risināt divējādā veidā – vai nu tā, kā tas izdarīts VFR Sodu likumā, dodot tādu pārkāpumu uzskaitījumu tajā pašā normā, kurā noteikta atbildība, vai tos norādīt 1998. gada 15. oktobra likumā “Par Krimināllikuma spēkā stāšanās un piemērošanas kārtību”.

Kā liecina līdzšinējā pieredze, tā vai citādi tieši Krimināllikumā ir jāatrisina vainas jautājums salikta sastāva noziedzīgos nodarījumos.

Kopsavilkums

1. 1998. gada 17. jūnijā Latvijas Republikas Saeimas pieņemtajā Krimināllikumā pirmo reizi Latvijas krimināltiesību vēsturē tika iekļauta norma, kas likumā nostiprināja vainas psiholoģiskās koncepcijas pamatnostādnes (KL 8. panta otrā daļa), paredzot, ka, nosakot noziedzīgu nodarījumu izdarījušās personas vainas formu, jākonstatē šīs personas psihiskā attieksme pret noziedzīgā nodarījuma objektīvajām pazīmēm.
2. Ar tādu noteikumu tika norobežota vainas forma un tās veidi noziedzīgos nodarījumos (nodoms, neuzmanība), ko nosaka attiecībā pret nodarījuma pamatpazīmēm (darbība, bezdarbība, kaitīgās sekas, ja tādas paredzētas likumā), no personas psihiskās attieksmes saistībā ar nodarījuma papildpazīmēm, piemēram, nodarījuma izdarīšanas vieta, rīki, situācija u. tml., kad psihiskā attieksme var izpausties kā zināšana, apzināšanās vai apzināts pieļāvums.
3. Tā kā Krimināllikuma Vispārīgās daļas vairākas normas arī pēc šā likuma pieņemšanas neatbilda vainas psiholoģiskās koncepcijas nostādņēm, ar 2012. gada 13. decembra likumu tika formulēta vainas forma (tiešs nodoms) formāla sastāva noziedzīgos nodarījumos (KL 9. panta otrā daļa), kā arī no Krimināllikuma izslēgts noziedzīgu nodarījumu atkārtotības institūts (KL 25. pants), tā vietā akcentējot noziedzīgu nodarījumu reālās kopības nosacījumus (KL 26. panta trešā daļa).
4. Krimināllikuma Sevišķajā daļā daudzu noziedzīgu nodarījumu sastāvi formulēti tādā veidā, ka tiša darbība vai bezdarbība saistīta ar tās izraisītajām kaitīgajām

²² Krastiņš U., Liholaja V. Salīdzināmās krimināltiesības. Latvija, Austrija, Šveice, Vācija. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2006, 556. un 524. lpp.

²³ Sk.: Krimināllikums 26. panta piektā daļa: LV likums. Pieņemts 17.06.1998. [14.03.2023.]; vairāk: Krastiņš U. Noziedzīga nodarījuma sastāvs un nodarījuma kvalifikācija. Teorētiskie aspekti. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2014, 316.–317. lpp.

sekām, pret kuru iestāšanos personas vainas forma izpaudusies atšķirīgi – neuzmanības formā. Tādi noziedzīgi nodarījumi krimināltiesībās tiek atzīti par salikta sastāva noziedzīgiem nodarījumiem. Krimināllikumā paredzētas tikai divas vainas formas – nodoms un neuzmanība (KL 9. un 10. pants), bet nav noteikta vainas forma salikta sastāva noziedzīgos nodarījumos.

5. Izvērsusies diskusija par šo problēmu liecināja, ka ne krimināltiesību teorijā, ne tiesu praksē nav iespējams panākt vienotu risinājumu, tāpēc Tieslietu ministrijas Krimināllikuma pastāvīgajā darba grupā tika izstrādāts priekšlikums, ka Krimināllikuma Vispārīgajā daļā iekļaujama atsevišķa norma par to, ka salikta sastāva noziedzīgi nodarījumi ar atšķirīgu vainas formu attiecībā pret prettiesisko darbību vai bezdarbību un tās izraisītajām kaitīgajām sekām atzīstami par izdarītiem ar nodomu (tiši). Priekšlikums tika iekļauts kopējā Krimināllikuma grozījumu projektā, bet 2012. gada 13. decembra likumā tas netika paredzēts, jo Saeimas Juridiskā komisija to nevirzīja izskatīšanai Saeimas plenārsēdē.
6. Tā kā tiesiskā valstī nevar uzskatīt par normālu situāciju, kad Krimināllikumā vairāk nekā pusotram simtam salikta sastāva noziedzīgu nodarījumu ar kaitīgām sekām (t. sk. smagas sekas vai būtisks kaitējums) nav noteikta to izdarītāju vainas forma, kā arī ievērojot to, ka juridiskajā literatūrā un tiesu praksē turpina pastāvēt atšķirīga nostādne jautājumā par vainas formu šādos nodarījumos, uzskatu, ka ir jāatgriežas pie šīs problēmas risinājuma Krimināllikumā.
7. Ņemot vērā, ka, noraidot priekšlikumu par salikta sastāva noziedzīgu nodarījumu vainas formas iekļaušanu Krimināllikuma Vispārīgajā daļā, galvenais iebildums bija pretrunīgā tiesu prakse un izteiktie atšķirīgie viedokļi juridiskajā literatūrā tieši saistībā ar Krimināllikuma 260. pantu, vainas problēmu tādos nodarījumos varētu risināt, paredzot šajā pantā atbildību tikai par rupjiem ceļu satiksmes drošības noteikumu pārkāpumiem atbilstoši kaitīgo seku smaguma pakāpei, bet pārējos gadījumos nodarījumus atkarībā no kaitīgo seku smaguma pakāpes kvalificēt saskaņā ar KL 123. pantu (nonāvēšana aiz neuzmanības) vai kā miesas bojājumu aiz neuzmanības (KL 131. pants), balstoties uz teorētisko nostādni par vispārīgās (KL 123. un 131. pants) un speciālās (KL 260. pants) normas saistības teorētiskajām nostādnēm.
8. To, kādi ceļu satiksmes noteikumu pārkāpumi pieskaitāmi rupjiem pārkāpumiem, varētu paredzēt vai nu tajā pašā KL 260. pantā, vai 1998. gada 15. oktobra likumā “Par Krimināllikuma spēkā stāšanās un piemērošanas kārtību”.